

האגודה הישראלית למשפט פרטי - הכנס השנתי ה-12,
תשפ"ב-2022

סוגיות חברתיות במשפט הפרטי

יוסף אלוון - שופט בית המשפט העליון

בוקר טוב,

הרצאתי תעסוק בסוגיות חברתיות במשפט הפרטי.

האגודה הישראלית למשפט פרטי, הפועלת לפיתוח השיח האקדמי בתחומי המשפט הפרטי, מהווה מקום טבעי לדיון בהשלכותיו החברתיות הרחבות של המשפט הפרטי בישראל. ואכן, אין חולק כי למשפט הפרטי השלכות חברתיות נכבדות.

באופן הפשוט ביותר, המשפט הפרטי עוסק בהקצאת

זכויות בין פרטים, ובאכיפת זכויות אלו על ידי המדינה.

תפקידה של המדינה בהקצאת זכויות אלו מעורר לא פעם

שאלות מדיניות באשר להשלכות החברתיות של הכללים

החלים במשפט הפרטי.

בהתאם, שיקולי מדיניות חברתיים עומדים לא אחת

בבסיס כללים משפטיים אשר תכליתם למנוע פגיעה

בזכויותיהן של קבוצות מוחלשות בחברה.

עלינו השופטים, מוטלת אפוא חובה כבדת משקל להקפיד, כי המשפט מקיים תכלית זו במקרים שנועדו לכך.

לא ארחיב על כל אחת ואחת מהדרכים שבהן המשפט הפרטי משיק ומשפיע על סוגיות חברתיות שונות, שכן אין לדבר סוף. אולם, אבקש להתמקד בכמה סוגיות אשר עסקתי בהן לאחרונה, המבטאות היטב את השלכותיו המשמעותיות של המשפט הפרטי לא רק על הפרט המתדיין, אלא גם על החברה בכללותה.

אציין מספר תחומים המעוררים במיוחד את הצורך במודעות חברתית ואנושית כשופט, ובכלל זה: תיקי חדלות פירעון, תיקים שבמוקד שלהם ניצב סכסוך שמקורו בהלוואה חוץ בנקאית, וכן, את זכות הגישה לערכאות.

פערי הכוחות בין הצדדים במקרים אלו בולטים; ולבית המשפט סמכות רחבה יחסית – הן באשר לאופן ניהול ההליך והן באשר לתוצאותיו.

כך למשל, בשנים האחרונות היה בית המשפט העליון נכון להתערב בהוראותיו של הסכם הלוואה חוץ בנקאית שכריתתו הפרה את חובת הגילוי הקבועה בדין. אני מפנה לעניין קוולטי קרדיט פאנד.

מה היה לנו כאן?

בני הזוג פרץ באו עם בנם ובת זוגו למשרד באי כוח חברה שמנהלת קרן במסגרתה מושקעים כספים הניתנים בהלוואות קצרות טווח וחתמו על הסכם להלוואה לא צמודה לתקופה של שנה בריבית של 15% שקוזזה מראש מסכום הלוואה במעמד

חתימת ההסכם חתמו המערערים על שטר משכון לשיעבוד הדירה שנרשמה בלשכה לרישום מקרקעין. כשלוש שנים לאחר מכן הגישה המשיבה בלשכת ההוצאה לפועל למימוש המשכנתא ומינוי כונס נכסים שיפעל למכירת הדירה. המערער חסר השכלה, חולה אלצהיימר, עבר בשנים האחרונות שלושה ניתוחי גולגולות ומוח והמערערת סיימה חמש שנות לימוד והיתה עקרת בית כל חייה. הם מתקיימים מקצבת ביטוח לאומי והדירה היא כל רכושם.

המערערים טענו כי המסמכים לא הובאו לעיונם מראש, לא ניתנה להם הזדמנות לקרוא אותם ולהתייעץ עם עורך דין לפני החתימה, המשמעויות לא הוסברו להם, ובכלל האפשרות שהם יפוננו מהדירה ללא זכות לדיור חלוף היה וחוב לא ייפרע.

הנשיאה חיות, שישבה בראש ההרכב, קבעה כי:

”יש ... להורות על החזר קרן ההלוואה בתוספת הפרשי הצמדה בלבד וללא ריבית. זאת בהינתן החריגה המשמעותית מהריבית המותרת; הפרות החוק האחרות מצד המשיבה; התנהלותה בהליכים המשפטיים; וכן בהינתן מצבו הבריאותי הקשה של המערער כיום; ומצבם הכלכלי הדחוק וגילם המתקדם של המערערים. בנסיבות אלה, נראה ... כי תוצאה זו משרתת באופן נכון הן את שיקולי ההרתעה והן את שיקולי הצדק.”

(ע"א 8222/19 פרץ נ' קוולטי קרדיט פאנד)

מטעמים דומים, סברתי בדעת מיעוט, בעניין אלישקוב
כי יש לאכוף באופן דווקני את המגבלות החלות על גביית
ריבית נשך הקבועות בצו הריבית. זאת, אף כאשר אי החוקיות
שבהסכם ההלוואה נבעה מטעות שיפוטית של בית משפט,
שראה לנכון לאשר את תנאי ההסכם מבלי שהיה מודע לאי
החוקיות.

(אזכיר רק כי, ריבית נשך היא ריבית שהסכום שלה מגדיל
משמעותית את גודל החבות ביחס לקרן עצמה ובכך היא
עלולה להוביל בקלות לשקיעת החייב בחובות)

סברתי כאמור בדעת מיעוט שאין מקום לאפשר למתדיין מתוחכם הפועל בשוק ההלוואות מזה שנים ארוכות לגבור על הוראות קוגנטיות של חוק הריבית באמצעות שימוש בהסכמי פשרה כגושפנקא לפעילותו הבלתי חוקית.

(ע"א 647/20 אלשיקוב נגד א. א. ר. א. ב. בוננוס

בע"מ).

בתיקי חדלות פירעון, לבית המשפט תפקיד משמעותי בשמירה על זכויות החייב ובאיזון זכויות אלו למול זכויותיהם של נושיו. במסגרת הדיון בהלכת ידידיה (הלכה שנקבעה בפני בית המשפט לפני כחמישים שנה) נדרשתי לאיזון עדין זה בהרחבה.

השאלה המשפטית שעמדה בזמנו לדיון בפרשת ידידיה
התייחסה להעברת הזכות למימוש תביעת ניזוק חדל פירעון
בגין אובדן כושר ההשתכרות שלו לידי הנאמן בפשיטת רגל.

ההלכה הפסוקה בעניין זה לאורך שנים ארוכות הייתה כי
הזכות תיוותר בידי פושט הרגל.

נטען, כי הלכה זו גרמה לכך שלעיתים חייבים "נהנו"
מכספים רבים שבהם זכו מתוקף תביעת פושט הרגל לאובדן
כושר ההשתכרות, בעוד הנושים נותרו עם ידיהם על ראשם.

הן בדיון הראשון, הן בדיון הנוסף בעניין קוגן, חבריי
סברו כי הלכת יד־יד־יה פוגעת בנושים יתר על המידה – ועל כן
יש לבטלה. אני, כידוע, סברתי אחרת.

גישתי – אז כהיום – היא שהזכות של הניזוק לתבוע
ולהיפרע בגין אובדן כושר ההשתכרות היא זכות אישית שאין
לאפשר את העברתה לידי הנאמן.

כפי שציינתי בחוות דעתי, חששות חבריי מפני הטבה
מופלגת המוענקה לחייבים, אשר כביכול שפר מזלם והם
איבדו את כושר השתכרותם, הם בעיקרם, לטעמי, חששות
בעלמא, אשר אינם מתממשים באופן תדיר.

מדובר במיעוט המקרים – ובמקרים חריגים אלו, לבתי המשפט אמצעים חלופיים למנוע תוצאה בלתי צודקת.

לעומת זאת, אני חושש כי ביטול הלכת ידידיה כליל, כפי שקבעו חבריי, עתיד להביא לשחיקת מעמדו של החייב הניזוק תוך נטילת זכויותיו לפרטיות ולאוטונומיה, במסגרת ניהול ההליך בעניין הפגיעה בכושר השתכרותו. כל זאת, תוך יצירת ניגוד עניינים מובנה בין הנאמן לבין החייב הניזוק באשר לאופן ניהול ההליך, ולהקשות על השגת פשרה, אשר תשרת את צרכיו הפיזיים והנפשיים של פושט הרגל.

(דנ"א 1996/19 בני קוגן נ. ב.ת.ב - בנייני תעשייה

באר-שבע בע"מ)

בהקשר זה, ראוי לציין כי דיני הנזיקין מספקים באופן כללי במה מרכזית לעיצובן של נורמות חברתיות באמצעות המשפט הפרטי. זאת, בפרט כאשר אחד הצדדים לתביעה הוא גוף שלטוני האמון על הסדר הציבורי, או גוף ציבורי ממלכתי כגון מגן דוד אדום, אשר רף הרשלנות שייקבע ביחס אליו עשוי להשליך באופן ישיר על רמת הטיפול שתינתן על ידו במקרי חירום.

לסוגיה זו נדרשנו בעניין ג'רבאן סאלחה:

הערעור האזרחי התייחס לאחריות המצופה ממד"א,
להעניק למטופליו שירות רפואי הולם עד להגעתם למרכז
רפואי זה או אחר לצורך המשך הטיפול בהם.

סיפור המעשה: עירוני שהותקן לפעוטה סטה ממקומו
במהלך נסיעה באט"ן ואילו היה נבדק העירוני, הסטייה היתה
מתגלת והיה מותקן למנוחה/פעוטה עירוני חדש (ע"א
1423/19 עזבון המנוחה ג'רבאן סאלחה ז"ל נ. מגן
דוד אדום).

סוגיית חבותם של גופים שלטוניים בנזיקין התעוררה, בין היתר, בעניין עיריית אשקלון (ע"א 1751/18 עיריית אשקלון נ. אהרון פריבן).

באותו עניין, התובע נפצע בעת שעלה על גג מוסך העשוי לוחות פרספקס (לוחות של חומר אקרילי שמשמשים בו לתעשייה ומסחר), אחד הלוחות קרס, והתובע נפל דרכו תוך שנפצע באורח קשה.

מבין הסוגיות שהתעוררו בערעור, התעוררה השאלה אם יש לחייב את העירייה בנזיקין, מאחר שנטען כי נפל פגם במתן היתר עסק למוסך בשל האופן שבו נבנה הגג.

דעת הרוב סברה כי מאחר שבעל העסק עצמו אינו חב בנזקי הנפגע באותן נסיבות, לא ניתן היה לחייב את הרשות המקומית אף אם נפל פגם במתן היתר העסק.

לעומת זאת, כפי שהערתי באותו עניין, אני סבור כי במקרים מסוימים רשות מקומית אכן עשויה לחוב בנזקי הנפגע בגין רשלנותה במתן רישיון עסק, אף אם בעל העסק לא חב ברשלנות.

זאת, בין היתר מאחר שאיני סבור כי ראוי לגלגל את עלות
התרשלותה של הרשות על כתפיו של הנפגע המזדמן, אשר
איתרע מזלו ורשלנותה הסבה לו נזק.

לצערי, גישת חבריי צמצמה את היקף האחריות של
רשויות שלטוניות בגין רשלנות, והגדילה את מעגל הנפגעים
הפוטנציאליים העלולים שלא לקבל פיצוי הולם בגין רשלנות
זו.

יחד עם זאת, קיימת גישה בפסיקה לפיה הקורבן אינו זכאי להגנה מפני נזק בלתי מכוון מצד הרשות כאשר ההגנה מפני הנזק עולה יותר מתוחלת הנזק.

לעניין זה אני מבקש לצטט מתוך ע"א 2394/18 פלונים נגד משטרת ישראל ואח':

"כלל זה ממקסם את הרווחה החברתית על ידי התאמת אמצעי המנע לשיעור הנזק, להסתברות התרחשותו ונקיטת אמצעי מנע מוגזמים שעלותם מעפילה על תוחלת הנזק מהווה בזבוז משאבים שגורע מהרווחה החברתית."

אם להוראות המשפט הפרטי השלכות חברתיות ראשונות
במעלה, כפי שהדגמתי, בין היתר, זה עתה, הרי מובן כי הדבר
נובע מעצם האפשרות לאכוף את הדין.

על כן, על בתי המשפט להקפיד כי דלתותיהם אינן סגורות
בפני אלו המבקשים סיוע.

בעניין סלמה עוזרי, עמדתי בהרחבה על החשש כי החלטות פרוצדוראליות לכאורה תחסומנה באופן ניכר את היכולת של פרטים לממש את זכויותיהם באמצעות התדיינות משפטית.

אותו עניין היה מדובר בתביעתם של עולי תימן שעלו ארצה בשנות החמישים וצאצאיהם, לפיצויים בגין הנזקים הנפשיים הקשים שנגרמו להם מחמת היעלמות ילדיהם ואחיהם מבתי התינוקות במחנות העולים בהם שוכנו עם עלייתם ארצה ומבתי החולים, במסגרת הפרשה המכונה "פרשת ילדי תימן, המזרח והבלקן".

בית המשפט המחוזי תל אביב-יפו קבע כי לא קיימת מערכת עובדתית זהה לגבי כל המקרים של היעלמויות הילדים המתוארים בכתב התביעה, אלא מדובר במקרים שונים ונפרדים, ועל כן על התובעים השונים להגיש תביעות נפרדות כתביעות אישיות.

בפסק דיני, עמדתי על כך כי מבין שיקולי המדיניות שיש לבחון במסגרת החלטה על צירוף תובעים, יש להתחשב באפשרות המעשית של מימושה המהותי של זכות הגישה לערכאות.

בנסיבות מסוימות, החלטת בית המשפט המאלצת את התובעים לפצל את תביעותיהם עלולה, הלכה למעשה, למנוע מהם את הגישה לערכאות נוכח אילוצים כלכליים. זאת, מאחר שפיצול התביעות עלול לייקר את ההליך עבור כל אחד מהתובעים באופן שיהפוך את ההליך המשפטי לבלתי כדאי.

לעומת זאת, ככל שקיים מכנה משותף בין התביעות, העלות הכוללת של ההליך תפחת אם התביעות תתבררנה במאוחד: וכך גם עלות ההליך לכל תובע ותובע. זאת, בשעה שהפער בין יכולתו של תובע אינדיווידואלי לנהל תביעה אישית לבין זאת של נתבע מוסדי חזק להתגונן מפני תביעה כאמור, מטה את הכף לטובת התובע.

פער זה עלול למנוע מהתובעים להגיש את תביעתם, או להסתפק בפשרה אשר שוויה נמוך מערכה האמיתי של התביעה.

יתירה מזאת, גילם המבוגר של חלק מן התובעים בעניין עוזרי עלול היה אף הוא להקשות על ניהול תביעות נפרדות אשר עלולות היו להימשך שנים רבות.

בסופו של דבר, קבעתי באותו עניין כי המסכת העובדתית המשותפת של התובעים השונים ושיקולי המדיניות החברתית שבמרכזם מימוש זכות הגישה לערכאות, מחייבים כי התובעים יוכלו לצרף את תביעותיהם.

משכך, חתמתי את פסק הדין במילים הבאות:

"כל אחת ממשפחות המערערים נושאת עמה משא כבד של צער וכאב על אבדן ילדה, ואף חלוף הזמן אין בו כדי להוות מרפא. לצער זה יש שם ופנים, והוא נחוה באופן ייחודי ואישי בכל אחת מהמשפחות. לצד זאת, נדמה כי יש גם היבט משותף המאחד בין סיפוריהן האישיים של כל המשפחות. בחלוף שבעה עשורים מהתרחשות האירועים, היבט זה מצדיק, מבחינה עובדתית ומשפטית, דיון מאוחד בפרשה היסטורית סבוכה וכואבת זר".

(ע"א 2392/19 סלמה עוזרי ואח' נ. מדינת

ישראל)

חשיבותה של זכות הגישה לערכאות לשם מימוש זכויות מהותיות, היא אף שהכתיבה את עמדתו של בית המשפט העליון כלפי תניות בוררות בלעדיות, שהפכו לבלתי ישימות, כעולה מפסק הדין בעניין אורתם סהר.

לא פעם, צדדים לחוזה מסכימים כי סכסוכיהם יידונו במסגרת בוררות. לאחרונה, הצטברו מספר פסקי דין, מהם ניתן היה להתרשם בטעות כי כאשר תנאי בוררות בלעדי הופך לבלתי ישים, לא ניתן ליישב את המחלוקת בין הצדדים.

קו המחשבה, אשר החל לצבור תאוצה באותה עת היה כי במקרים שבהם תנאי הבוררות פקע, אין בנמצא בורר המוסמך לדון בסכסוך; ואולם עצם קיומו של תנאי הבוררות הבלעדית ממשיך לחסום דרכם של הצדדים מפני גישה לערכאות שיפוטיות רגילות.

בפסק הדין הובהר שאין זה הדין, וככלל, יש להבטיח כי לצדדים תהא הזדמנות ליישב את סכסוכיהם בבית משפט כאשר תניית הבוררות אינה ניתנת לביצוע.

אומנם, באותו עניין הצדדים לסכסוך היו שניהם מתוחכמים, ופערי הכוחות ביניהם לא היו ניכרים לעין. אולם, קיים חשש כי מתדיינים מתוחכמים ינסו להגביל את זכות הגישה לערכאות של צד אחר לסכסוך תוך הכפפתו לתניית בוררות בלעדית, אשר במצבים מסוימים עשויה שלא להיות ישימה. יצירת פתח לחסימת זכות הגישה לערכאות באופן זה, עלולה להשליך באופן חמור על יכולתם של צדדים פחות מתוחכמים ומנוסים לממש את זכויותיהם המהותיות – וזאת אין לקבל.

לצד האמור, למשפט הפרטי עשויות להיות השלכות חברתיות משמעותיות, אף כאשר צדדים לסכסוך מצליחים ליישבו מחוץ לכותלי בית המשפט, בצל הכללים המשפטיים הנוגעים לעניין.

כשופט, לא אחת הזדמן לי ולעמיתי לתווך בין הצדדים בהערכת סיכויי תביעותיהם, באופן אשר סייע להם ליישב את מחלוקותיהם בלי שניתן פסק דין מהותי בעניין. מדובר בפרקטיקה שיפוטית ההופכת לנפוצה במחוזותינו, ואשר אין להתעלם ממנה.

די לעמוד על מספר ההליכים הרבים שמתקיים בעניינם
דיון בבית המשפט העליון אך סופם בהסכמות הצדדים, כדי
להיווכח כי תפקידו המעשי של בית המשפט אינו מתמזה
בכתיבת פסקי דין.

מספרם של הסכמי הפשרה ההולך וגדל מעורר קשיים
וחששות משמעותיים. כך, בפרט באשר לשאלה אם הסכם
פשרה משקף למעשה פערי כוחות בין הצדדים, כפי שציינתי
בהקשרו של עניין סלמה עוזרי. על כן, על שופט הדן בתיק
מוטלת אחריות שלא להסתפק בחתירה לפשרה בין הצדדים
בכל מחיר, ולהתאמץ לראות את הצדדים – בני האדם –
העומדים בפניו.

על אף חסרונותיה, גישה שיפוטית זו מאפשרת לצדדים להגיע לעיתים להסכמות המועילות עימם באופן משמעותי ביחס לניהול הליך שיפוטי שלם – עם כל הכרוך בכך.

גישה זו אף חוסכת בזמן שיפוטי יקר, המהווה כיום משאב מוגבל למדי – ועל כן מטיבה עם הציבור בכללותו.

הנה כי כן, השפעותיו של המשפט הפרטי על החברה רבות ומגוונות: למשפט הפרטי יכולת להשפיע על חייהם של פרטים באופן ישיר, תוך פניה לערכאה שיפוטית; ובאופן עקיף, תוך קביעת גבולות הגזרה למחלוקת. יש בו כדי לתמרץ גופים פרטיים ושלטוניים לעשות שימוש בזכויותיהם ובסמכויותיהם בחכמה; ויש בו, כמובן, כדי להקצות את זכויותיהם של פרטים כמענה לסוגיות חברתיות חשובות.

עיצוב המשפט הפרטי מחייב אפוא רגישות חברתית מצד מערכת המשפט, שמא נפגע מבלי משים דווקא באלו הזקוקים לתמיכה וסיוע, ולאשר קולם אינו נשמע תדיר, ולעתים כלל לא נשמע.

אני מודה לכם על ההקשבה.

המשך כנס פורה ומהנה.